

DEBRECZENI ATTILA

A FÉLIXFÜRDŐI SZÉP NAPOK

Debreczeni Attila

A FÉLIXFÜRDŐI SZÉP NAPOK

Székfoglaló előadások a Magyar Tudományos Akadémián

Debreczeni Attila

A FÉLIXFÜRDŐI SZÉP NAPOK

Magyar Tudományos Akadémia, 2026

A rendes tagi székfoglaló előadás 2025. június 23-án hangzott el a Magyar Tudományos Akadémia Székházának Nagytermében.

A szerző a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének egyetemi tanára és a HUN-REN-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport vezetője.

© Debreczeni Attila, 2026

© Magyar Tudományos Akadémia, 2026

Magyar Tudományos Akadémia
1051 Budapest, Széchenyi István tér 9.
mta.hu

A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából kiadja az MTA Könyvtár és Információs Központ.

A kiadásért felel: Pósfai Mihály, az MTA elnöke
Borítóterv: Szabó Éva | avesophia.hu
Tördelés: Vas Viktória
Borítókép: MTA Székház, Díszterem (Mudra László fotója)

Nyomdai munkálatok: GMN-Color Digital Kft.
Felelős vezető: Schönviszky Miklós

ISSN 1419-8959
ISBN 978-615-6792-33-4
DOI: [10.36820/szekfoglalo.2026.debreczeni](https://doi.org/10.36820/szekfoglalo.2026.debreczeni)

Minden jog fenntartva!

TARTALOM

<i>Előszó</i>	7
<i>Kazinczy kapcsolata Ilosvay Krisztinával</i>	8
<i>Kazinczy aktuális élethelyzete</i>	11
<i>Csokonai viszonya Kazinczyhoz</i>	19
<i>Tanítványok nemzedéki nézőpontja</i>	22
<i>Összegzés és kitekintés</i>	30
<i>Bibliográfia</i>	33

ELŐSZÓ

Ha előadásom¹ címe valakiben Schiller *Don Carlos*-át idézi fel,² netán az ennek híres első sorát címbe emelő Handke-darabot, Wim Wenders vagy Szilágyi Bálint Handke-adaptációját, nem téved. Önkéntelenül adódott az asszociáció az aranjuezi szép napok, valamint Kazinczy és Csokonai azon szép napjai között, melyeket Félixfürdőn töltöttek. Kazinczy 1802. május 5-től 14-ig időzött a gyógyvizéről híres, Nagyvárad melletti Félixfürdőn, hogy orvosi tanácsra – mint naplójában írta³ – kikúrálja magát annak a rühöcskének a maradványaiból, melyet fogsága idején, Kufsteinből Munkácsra utaztában (mondjuk úgy) deprivációs börtönártalom enyhítése során szerzett. Csokonai május 9-én érkezett oda, megfogalmazása szerint⁴ egy majális kúrára, melytől felépülését remélte tavaszi gyengélkedéséből. A felixfürdői napok szépsége nem pusztán az ott töltött idő boldogságából fakadt, hanem (miként Schillernél) legalább annyira annak jelenvaló hiányából, ami megfényesítette emlékét. Kazinczy nem sokkal hazaérkezése után, friss ismerősenek írva így révedt vissza: „az az egynehány nap, a' melyet a' Váradi ferdőben együtt töltöttünk, boldog nap volt”, a „visszaemlékezés érezteti velem, mit vesztettem hamar elmúlások által.”⁵ Hasonlóan számolhatott be Csokonai pesti levelezőtársának, mert az válaszában irigyelte a váradi társaságot, s hónapokkal később is érdeklődött Kazinczy hölgye után, ki „a váradi fürdést olly kellemetessé tette”.⁶ A felixfürdői szép napok tehát a tárgya a jelen előadásnak,

1 Az előadás felvétele megtekinthető az MTA Youtube-csatornáján:

<https://www.youtube.com/watch?v=d6u4sWL-Aqc>

Szövege a kivetített diákkal kiegészítve az MTA honlapján olvasható:

https://mta.hu/data/dokumentumok/i_osztaly/1_osztaly_szekfoglalo/Szekfoglalo_Debreczeni_Attila_2025_honlapra.pdf

Az eredeti előadáshoz képest a jelen tanulmány (a feltétlenül szükséges módosításokon, például a kivetített diák beépítésén és a jegyzetelésen túl) két helyen változott jelentősebben: a 2. és a 4. alfejezetként készülő Kazinczy-monográfiám vonatkozó részeit építettem be, az utóbbit jelentősen rövidítve (a teljes könyvfejezet: *Kazinczy és a Csokonai-nemzedék*, ltK, 2025, 685–710).

2 „Die schönen Tage von Aranjuez / sind nun zu Ende” (Schiller: *Don Carlos*, 1–2. sor); „Ím az aranjuezi szép napoknak / Végük szakadt már.” (Radó Antal ford.)

3 *Az én Naplóm* (a teljes bejegyzés: Kazinczy, 2009, 261–263.).

4 Csokonai Széchenyi Ferencnének, 1802. szeptember 18. (CSOKONAI, 1999, 208.)

5 Kazinczy Spáh Gábornénak, 1802. május 19. (KazLev. II. 480., 524. sz.)

6 Kultsár István Csokonainak, 1803. április 16. (CSOKONAI, 1999, 255.)

mikrotörténeti perspektívából vázolva fel főszereplőim, Kazinczy és Csokonai történetének tágabb értelmezői kontextusait. Az eltelt évtizedek során annyi sok szép napot töltöttem velük, a legkevesebb, hogy most őket választottam. E májusi napok minden eseményéről persze nem eshet szó, így fájó szívvel mondok le például a katonatiszt esetéről, aki szerelmi bánatában egyenruhástul ugrott vízbe, vagy annak elősorolásáról, hogy különböző ismert és kevésbé ismert személyekre milyen hatást gyakorolt Kazinczy szerint az italok nagymértékű fogyasztása. Csupán két metszetét igyekszem bemutatni Kazinczy és Csokonai e szép májusi napjainak, melyek átfogóbb összefüggésekre világítanak rá. Először Kazinczy és Ilosvay Krisztina Félixfürdőn kezdődött, némiképp bonyolult kapcsolatáról ejtek szót, majd ezt Kazinczy aktuális élethelyzetének összefüggésében értelmezem. Ezt követően Csokonai és Kazinczy felixfürdői találkozásának ismert eseményeiről lesz szó, melyeket aztán Csokonai Kazinczyhoz fűződő tanítványi viszonyának nemzedéki kontextusába helyezek. Összegzésként és kitekintésként végül a két fő metszet szembesítéséből a korszak irodalmának alakulástörténetére vonatkozó következtetéseket villantok fel.

KAZINCZY KAPCSOLATA ILOSVAY KRISZTINÁVAL

1802. május 9-ének vasárnapján nemcsak Csokonai érkezett Félixfürdőre, hanem a Sárosy-házaspár is. Ekkor ismerkedett meg Kazinczy Ilosvay Krisztinával, kinek férje, Sárosy András félévvel később meghalt, s a fiatalasszony szabaddá vált. Kazinczy 1805 első napján (már Török Sophie újdonsült férjeként) úgy emlékezett vissza korábbi házassági tervére, hogy Sárosyné két évig hordta őt rabbilincseken.⁷ E vonzásokkal és egyre inkább taszításokkal teljes kapcsolatba időközben aztán valamiképp Csokonai és Batsányi is belekeveredett. Mindez az irodalomtörténeti bulvár hálás témája lehetne: a filológiai adatok pontos ismeretekre nem, de arra elegendők, hogy sokat sejtessenek. Tanulmány formát öltő pompás történetet írt ezekből Vargha Balázs (*Eurydice. Batsányi, Csokonai*

7 „Két esztendeig hordott rabbilincsen Sárosiné. Nem léptem soha túl a határ lineáján, sőt házassági kötelékről álmodoztam.” (Kis Jánosnak, 1805. január 1., KazLev. III. 244., 710. sz.)

és *Kazinczy szerelmi viadala*), Borbély Szilárd pedig *Istenasszony Debreczen* című színjátékának mulatságos jelenetsorát építette a Krisztina körüli legyeskedésre. E kétségkívül izgalmasnak tetsző történet ismételt boncolgatása helyett azonban most csupán az áll figyelmem központjában, hogyan írta le Kazinczy Félixfürdői megismerkedésüket különböző időpontokban, s miként kommentálta azt. A Sárosy-házaspárral való megismerkedését Kazinczy egy bő évvel később részletesen elmesélte Kis Jánosnak.⁸ Az udvaron beszélgetve pillantotta meg az ablakban álló Sárosyt és feleségét, akik délben érkeztek Félixfürdőre. A férj 35 éves rokkant katonatiszt, háromnegyed éve vette feleségül a 20 éves Ilosvai Krisztinát. Kazinczy azonmód összeismerkedett vele. Tíz évvel később nagyjából egyezően örököltette meg ezt napló formájú emlékezésében,⁹ mely előbb még naplót idéző egyidejűséggel írja le a megismerkedés körülményeit. Krisztina bemutatása azonban már visszatekintő nézőpontot tükröz, ami jól érzékelhető, ha összevetjük az 1803-as jellemzéssel, mely a férj halála után, még a kapcsolat felszálló ágában született.¹⁰ Ekkor egy ifjú hölgy külső-belső szépségeiről kapunk idealizáló leírást, egy évtized múltán már a naplóforma egyidejűségébe is elfogulatlanabb ítélet szövődik bele. Legalábbis a testi-lelki szépségek mellett említett rossz fogak, nagy lábak és tenyeres-talpasság nehezen értelmezhető másként. S amikor Kazinczyt nem kötötte a naplóforma, hanem a jól informált

8 „Tavaly Májusnak 9-kén a' Váradí ferdő udvarán állok egy éltés Úrral, 's az egyiki ablakban egy éppen ebéd alatt érkezett Tisztet pillantok meg. Kértem azt, a' kivel szóllék, ki légyen a' ki lenéz?' 's ez mondja, hogy Major Sárosy András, hitvesével. – Még akkor nap az Asszonnyal a' vízben öszvejttem 's alkalmasint öszveismerkedtem, mert benne sok elmésséget láték [...] Sárosy András katona volt, 's az olasz táborban egy fejbéli lövés' koldusává levén, Major titulussal kilépett 's 36 esztendő korában megholt.” (Kis Jánosnak, 1803. augusztus 25., KazLev. III. 416., 808. sz.; téves keltezéssel besorolva, amit a jegyzet korigált: 548.)

9 „meglátom hogy a' ferdő-épület' felső ablakából egy beteg fiatal Tiszt és egy szép Asszony lenéznek. Major Sárosi András vala az feleségével Ilosvai Kriskával. Ekkor érkezének a' ferdőbe. [...] Sárosi öszvelőtt, öszvevagdalt, vízi betegségben kínlódó fiatal ember vala” (*Az én naplóm* 1812.; KAZINCZY, 2009, 262.).

10 1803: „Tini 21 esztendő lesz Novembernek 2dikán. Nagy testű, haja barna szög, gyönyörű növése van, mint Maria Theresiának ifjúkori képein látni. Nincs ember, a' ki első órájában is mindjárt tisztelője ne légyen [...] megtetszik minden szaván, hogy gondolkodó lelke van, 's hogy könyvek és jobb emberek közt élt. Az én életem sok édességet talál abban, hogy ötet ismerem.”

1812: „[Sárosy] felesége szép növésű, szép képű, gyönyörű kékszemű, tenyeres talpas asszonyka. Csak a' fogai rosszak 's lába nagy. Sok talentomot kapott a' természetétől, de gazdag fősvény atyja nem ada neki illő educatiót. Szeretett olvasni, 's gyengéje volt szemérmesen éreztetni hogy ő olvasott 's olvas. Kevés idő kelle arra, hogy mi hárman igen szorosan öszve fonatassunk.”

baráttal, Szentgyörgyi Józseffel osztott meg pletykát 1805 áprilisában,¹¹ vagyis a viszony lezárása után, egészen más hangot megütve „Billenős cifrá”-nak nevezte Krisztinát, aki állítólag művelt úriasszonyhoz kevésbé illő módon és szavakkal dobta ki házából rokonai hozzá küldött cselédjét. Akárhogy változott is Krisztina képe az idők során e szövegekben, kiderül belőlük, hogy Kazinczy közvetlenül a megismerkedés után, már ott Félixfürdőn kereste a házaspár társaságát.

Kis Jánosnak írott 1803-as levelében érzékeny jelenetet formál közös kirándulásukból a fürdő melletti kis tölgyerdőbe.¹² Olvasnivalókat vittek magukkal, köztük volt Kazinczy Marmontel-mesékből készített fordítása, Krisztina érzékeny hősnőként könnyecseppeket hullatva olvasta fel ezt, a jelenet belső logikája szerint azt bizonyítva, hogy méltó társa lehet a Marmontel-mese ugyancsak érzékeny szívvel bíró fordítójának. Gyengíti viszont ezt a sugallatot, hogy Krisztina az „édes Bácsi” megszólítással fordul a jelenet egy pontján annak írójához, nem sokkal később pedig a „Ferenc Bácsi” formával találkozhatunk. Ez nem teljesen indokolatlan a 20 éves nő és a férjénél is idősebb, 42 éves férfi viszonylatában, de nem feltétlenül az ébredő szerelem érzésére utal, noha Kazinczy nem sokkal e történetet követően arról számolt be levelében, hogy barátságuk Krisztinával „napról napra nevededett”. Abban nem lehetünk biztosak, hogy Kazinczy rögtön Félixfürdőn elkezdett „házassági kötelékről” álmodozni, későbbi visszemlékezés¹³ azonban a megismerkedés pillanatához köti ezt, mondván, hogy „valamit feleségben kereshetek, benne fellelem”, s így „várakozni fogok Sárosinak halálára.” Az bizonyos, hogy ettől kezdve megszaporodtak a házaspárral való találkozásai, a nyáron anyja házában is vendégül látták őket. Novemberben Kazinczy ott volt Sárosy mellett utolsó napjaiban, debreceni barátaiknak ő írta meg a halálhírt.

11 „Nagy híre van a' Billenős cifrájának mindenszerte. [...] Most tulajdon kezeivel vágta be volt férje atyjafijai' cselédjének a' fejét egy téglával, és kurvanyázva, akasszanak-fel-ezve taszigálta-le a' grádícson. Ezt nevéssük magunkba, és – szánjuk, 's örvendjünk.” (KazLev. III. 318., 749. sz.)

12 „Tizenkettedik Májusban [...] magamhoz vevém egy kötet Írásomat is, 's hárman, a' Major, szeretetre méltó hitvese 's én, kimentünk a' ferdőhöz csak 50 lépésnyire fekvő tölgyerdőbe, leheveredtünk [...] Azután az én kézírásomat vettük elő, 's ő fenn szóval olvasta a' Marmontel *Két Szerencsétlenét*. Erőt vett magán; hangja el nem árulta szívének illetődését, de a' fekete selyem lepelre egy csepp esett! egy nagy szent csepp! a' legszebb szemekből. Melly jutalom! melly Apotheosis!” (KazLev. III. 417., 808. sz.)

13 „Láttam hogy valamit feleségben kereshetek, benne fellelem, 's el vala végezve, hogy cultiválni fogom barátságát, és ha elméje olyan mint külsője 's feje, várakozni fogok Sárosinak halálára.” (Az *én Naplóm*, 1812)

A „várakozni fogok Sárosinak halálára” félmondat ugyanakkor elég gyakorlatiasan hangzik, de legalábbis eltérően a tölgyfaligetbeli olvasás könnyekkel áztatott, érzékeny jelenetének sugallatától. Meglepődnünk rajta annyira mégsem kell, ha Kazinczy aktuális élethelyzetének szorultságára gondolunk.

KAZINCZY AKTUÁLIS ÉLETHELYZETE

A fogságából szabadult Kazinczy bonyolult élethelyzetben találta magát, mely a következő évek során csak bonyolultabbá vált. A hosszútávú fogvatartott visszailleszkedése eleve nem lehet mentes a nehézségektől: a világ időközbeni változása, a szociális kapcsolatok eróziója, a megbélyegzettség érzékelése, a megélhetés biztosítása és az új életcélok kitűzése mind egyszerre jelent alkalmazkodási kihívásokat. Kazinczy leveleiben többször találunk utalást arra, hogy stigmatizált lett, vannak, akik kerülik, vagy mert elítélik, vagy mert óvatosságból félnek a vele való érintkezéstől. A közvetlen családdal is fennmarad az egyenlőtlen viszony, ami a segítségüknek való addigi kiszolgáltatottságban alakult ki, de az együttérzést a hibáztatás váltja fel. A családi konfliktusokat titkolni igyekezett, az első, még pusztán sejtető jelzést a külvilág felé csak a félxfürdői szép napok után egy évvel adta, mikor Péchy Imrének a fogság kirótt költségei és az azokat fedező hitelek ügyében írt levelet:

Házunk állapotjáról, vagy inkább házunkbeli állapotomról, jó okokra nézve nem lehet szólanom; csak azt mondom, hogy nekem az én jó anyám ellen most sincs panaszom, valamint anyaisága erántam szenvedésem ideje alatt magát nagyon meg dicsőítette. [...] Miolta ismét élek, az anyám személyén kívül Uram Bátyám az első, sőt az az *egy*, a kitől jótétet veszek, s nem fogom elfelejteni soha, hogy azt nekem, *nem kérve* nyújtotta.¹⁴

¹⁴ KazLev. III. 54., 592. sz.

Kazinczy 1803. április 22-én írta levelét Péchy Imrének, Bihar vármegye alispánjának, távoli rokonának, aki már 1795 januárjában Budán járt és az elsők között próbált tájékozódni, eljárni a lefogott Kazinczy testvérek ügyében.¹⁵ Kazinczy ezúttal azt köszönte meg Péchy Imrének, hogy a csupán közbenjárást kérő februári levelére¹⁶ reagálva saját maga anyagi segítségét ajánlotta fel a fogvatartás költségeinek rendezéséhez, amit szabadulása után kiróttak rá. A levél nagy része krajcárra pontos elszámolást nyújt ennek összegéről, a korábbi befizetésről, a már felvett és tőle felveendő kölcsönökről. Most Kazinczy 1805-ös tömörebb feljegyzését idézzük, melynek adatai pontosan egyeznek a levélével:

1802-nek utolsó holnapjaiban Mélt. Causar. Regg. Director Majláth György urnak parancsolatja érkezik Regmeczre, hogy a' fogságom alatt rám tett költség fejében a' kamarának fizessenek vissza 1068 f. 50 ½ xrt. [...] Nem tölt belé esztendő, 's egy újabb parancsolat érkezik a' Semlyéni postán, hogy fizessenek ismét 496 f. 4 xrt, mert az előbbi calculus hibás volt.¹⁷

Az első, nagyobb összegből sikerült levonatni azt a 336 forint 42 és egy negyed krajcárt, amit Kazinczy anyja nyugta ellenében 1797 novemberében kifizetett az 1795. október 7. és 1796. december 31. közötti időszak fogvatartási költségeire. A maradékot Kazinczy kölcsönökből fizette meg, e tartozásokat akarta rendezni a Péchytól felveendő 700 forint kölcsönből. Ezt megkapta, s bár van adat arról, hogy időközben fizetett kamatot Péchynek, a teljes összeget anyja adta meg majd 1810-ben.¹⁸ (A másodjára követelt közel 500 forintot viszont sokáig nem fizette be, mígnem 1816-ban újabb felszólítást kapott, s ekkor baráti támogatásból rendezte azt.) A fogvatartás kiszámlázott állami költségeit jóval meghaladta az az összeg, amit a család a fogság idején fordított életkörülményei biztosítására, de e fogság utáni kötelezettség mégis komoly anyagi terhet jelentett az amúgy is

15 Erről levélben számolt be anyjuknak (KAZINCZY, 2011., 146–147.).

16 KazLev. XXII. 51–52., 5434. sz.

17 KAZINCZY, 2009, 122. Majláth György levele és Kazinczy válasza: KazLev. II. 496., 535. sz. és 519–520., 550. sz.

18 Kazinczy Péchy Imrének, 1804. május 1. (KazLev. III. 191–192., 672. sz.); Kazinczy anyjának, 1810. június 23–26. között (KazLev. XXIV. 119., 6011. sz.).

nehéz helyzetben lévő Kazinczy számára. Mint nagybátyjának 1805. június 3-án írta, évi 300 forint jövedelme volt az anyjától használatra kapott kőlyi szőlőből, de addigra már 3000 forint adósságot csinált.¹⁹ Jövedelmére nézve nincs kontrollforrásunk, a kölcsönökről viszont számos levélben találunk adatokat. Ilyen anyagi helyzetben olyannyira vágyott önálló lábra állása nem volt megvalósítható, amiért elsősorban a családon belüli viszonyokat okolta.²⁰

Az idézett levélben Kazinczy úgy fogalmazott, hogy anyja mellett Péchy az egyetlen, akitől segítséget kapott, családbeli helyzetét pedig sokat sejtetően elhallgatta. Már ez sem volt azonban kevés, mert eddig a külvilág felé utalást sem tett a családi bajokra, szívbeli barátjának, Bárczay Ferencnek írott 1802. decemberi levelében is csak egy még homályosabb panaszt engedett meg magának.²¹ Visszaemlékezéseiben többször részletesen foglalkozott mindezzel, kortárs szöveggént viszont az anyjával való levelezésen kívül csak a testvérével, Lászlóval váltott néhány levél maradt fenn, ezek is anyjának írott, 1802 körülre tehető feljegyzésében,²² melyben a Lászlóval és kisebb mértékben Dienesel való ütközéseit magyarázta. A magyarázatok nagyrészt személyes történetekre, beszélgetésekre, vitákra utalnak, értelmezésükhöz jellegüknél fogva nem rendelkezhetünk érdemi támpontokkal.²³ A frissen szerzett sebek amúgy is legfeljebb csak mélyítették a már meglévő konfliktust, amelyből valójában fakadtak. László az 1780-as években a kassai társaság kusza szerelmi történeteinek tudója és alkalmilag részese volt, akkor a legmélyebb érzelmes testvéri szeretet fűzte össze őket. Ez idővel lazulni kezdett, eltávolodtak egymástól, s 1795-ben László a legszigorúbban ítélte el perbe fogott testvérét, 1801-ben csak hosszas unszolás után volt hajlandó számára kegyelemért folyamodni. László anyjához írott 1802. április 5-i levelében

¹⁹ KazLev. XXII. 92–93., 5457. sz.

²⁰ E Kazinczy aktuális élethelyzetét tárgyaló részhez fontos forrásul szolgált Orbán László megjelenés előtt álló könyve (*Széphalmi valóságok. A földbirtokos Kazinczy és egyéb történetek*), melyet a szerző szívességéből használhattam. A kötet időközben megjelent (Debrecen, 2026).

²¹ „engem te most oly környüállások közt találnál, hogy, ha meg találna nyílni a' szám [...] tőlem felette váratlan dolgokat fognál érteni” (KazLev. XXIII. 58., 5683. sz.).

²² KAZINCZY, 2009, 109–118.

²³ „Én holmit mondtam Laczinak oly véggel, hogy azt mondja meg Dienesnek, hogy így Dienesnek holmi gyanúji oszlojanak el 's forrassunk öszve. Nem tartozik ehhez a' dologhoz előadni, mit mondott L. mit én [...] Meglehet, hogy L. nekem olyat mondott a' Susi gyermekei eránt, a' mit úgy gondolt [...] én azt írtam Dienesnek, a' mit hallottam.” (KAZINCZY, 2009, 115.) És így tovább.

Ferencet egyetlen ellenségének nevezte.²⁴ Végletesen és véglegesen elromlott kapcsolatról van szó, melynek minden eseti konfliktusa csak visszaigazolta az alapvető szembenállást.

Kazinczy családi összeütközéseire nézve az anyjával váltott levelek jelentik a fő forrást a szabadulás utáni mintegy két évben, elsősorban az 1803. augusztus 27. és 29. között készült kéziratgyűttes.²⁵ Jelentőségét nagy terjedelme mellett a többszöri átdolgozás is mutatja. A levélírás első fázisa augusztus 27-re esik, ekkor válaszolt anyja általunk nem ismert augusztus 10-i Acsádról küldött levelére.²⁶ Augusztus 28-án kérése kifejtésével folytatta, előbb egy önálló fogalmazványban,²⁷ majd ezt letisztázta az egy nappal korábban megkezdett levél folytatásként,²⁸ végül az egész levelet némileg átdolgozva újra letisztázta.²⁹ Augusztus 29-én rövid kísérőlevélhez³⁰ csatolva ezt küldte el anyjának, vagy egy erről készült újabb másolatot. Három napon át, minden szót megfontolva írta levelét, mely „egy 26. holnap olta fojtogatott keserűség végső kiomlása”.³¹ Felgyülemlett keserűsége mondatta ki vele: „Nem lehet azt többé reményleni, hogy a' dolognak tökéletes megváltoztatása nélkül nyugtot lelhessünk.” Anyjához „egykori szeretetére” hivatkozva fordult kérése teljesítését kérve, amiből látható, hogy Péchy Imrének sem írta meg a teljes igazságot, mert bár anyjának valóban nagyon sokat köszönhetett, vele sem volt kevésbé feszült a viszonya, mint testvéreivel, Lászlóval és Józseffel. Úgy tekintett vissza a szabadulása óta eltelt két évben követett magatartására, hogy a hálaérzet miatt nem akarta a családi konfliktusokat kitergetni, inkább állandóan hallgatott, minthogy érdekeiért kiálljon azokkal szemben, akik mindent megtettek érte fogsága idején.³²

24 KAZINCZY, 2009, 110.

25 MTA KIK M. Irod. Lev. 4r. 27., az anyjának írott levelek b) c) és d) levéltári jelzéssel ellátott darabjai.

26 Tisztázat. A b) jelzésű darab első fele. (KazLev. III. 83–88., 611. sz.)

27 Fogalmazvány. A c) jelzésű darab. (KazLev. III. 520–521., a jegyzetben.)

28 Tisztázat. A b) jelzésű darab második fele, a c)-ről készült, utóbb oldalanként áthúzogatva. (KazLev. III. 88–91., 611. sz.)

29 Tisztázat. A d) jelzésű darab, a teljes b)-ről készült, amit fogalmazványként használt. (Nincs kiadva.)

30 Missilis, kézirat nem maradt fenn, Dékány Kálmán, majd a levelezés pótkötete adta ki, csatolmány nélkül. (KazLev. XXII. 64–65., 5442. sz.)

31 KazLev. XXII. 64., 5442. sz.

32 „Édes Asszonyám! én véghetetlenül örvendek azon, hogy készebb voltam 26 holnapig túrni a' nyomorúságot és holmit, a' mit szenvedésem ideje alatt nem vártam, mint hogy magamat az

A másik oldal véleményét nem ismerjük pontosan, közvetlen forrásból. Kazinczynek az anyja levele vádjait soroló függő idézeteiből arra következtethetünk, hogy anyja összeférhetetlen és állhatatlan természetét róta fel neki elsődlegesen.³³ A levélben szétszórta található további megjegyzésekből más kifogások is felsejlenek, melyek viszonyukat valószínűleg érdemben befolyásolták. Anyja hibáztatta, mert „Revolutionális Plánumokat” csinált, s ezt összekötötte amiatti rosszsallásával, hogy nem visel hivatalt,³⁴ ami nemigen értelmezhető másként, mint hogy őt magát tette felelőssé sorsáért, pályája megtöréséért. Akiért fogságában állandóan aggódott, akit minden módon segíteni, óvni igyekezett, most bűnbakként állhatott előtte. Ráadásul, mint más megjegyzésekből kiderül, az életmód és életértékek különbsége, például utazásai (nevezetesen 1803. május–júniusi bécsi útja) és levelezése szokatlansága,³⁵ a könyvek és az olvasás,³⁶ az írás és a literátus emberek jelentőségének eltérő megítélése³⁷ egyre növelte köztük a távolságot a kényszerű együttélés során. A fogság előtt mindez egy saját útját járó önálló felnőtt ember különbségének tűnhetett, utána a hibáztatás logikája szerint a különbség a visszailleszkedés sikertelenségének magyarázatává válhatott anyja számára. Anyja azt láthatta, hogy a fogsága miatt stigmatizált, negyvenes éveit taposó Ferenc család és önálló egzisztencia nélkül él az ő házában, s

Asszonyám kegyességeiért és az Öcsémnek megbecsülhetetlen sok jótéteményeiért háládatlannak mutassam, 's a' világnak felfedezzem, mik esnek." Itt és a továbbiakban a d) jelű kéziratot idézzük, de a könnyebb visszakereshetőség érdekében megadjuk a kiadás oldalszámát is, ahol az ennek alapjául szolgáló változat (ha van) olvasható: vö. KazLev. III. 88., 6II. sz.

33 „Asszonyám int, hogy hagyjam-el ezt a' mást is magamat is rontó bosszús természetet.” „A' második cikkelye az Acsádi levélnek a' *charakterem állhatatlansága*, hogy a' mi ma tetszik, holnap nem tetszik.” „Továbbatt arról dorgál Asszonyám, hogy *visszás természetű vagyok 's minden testvéremmel volt bajom*.” (Vö. KazLev. III. 83–84., 6II. sz.)

34 „Asszonyám, Regmeczre indúlván most, terhelésképpen nékem azt mondta, hogy nem vagyok hivatalban és hogy Plánumokat csináltam; tudniillik Revolutionális Plánumokat.” (vö. KazLev. III. 86., 6II. sz.)

35 Kazinczy azt panaszolta anyjának, hogy utazásait „peslérezés”-nek (cél nélküli ide-oda járkálásnak) nevezte József öccse, nem adott neki lovat, valamint hogy egy asztalon hagyott, férfihoz szóló levélnek „Édesem” megszólítása miatt magyarázkodásra kényszerült.

36 „Asszonyám fedd, hogy az Öcsém *nem olvasásába* akadozom.” A korábbi változatban: „Asszonyám fedd, hogy az Öcsémet bántom mert nem ül mindég könyvekbe, 's azt írja Asszonyám, hogy Asszonyámnak az ő gazdaságára szüksége van.” (KazLev. III. 85., 6II. sz.)

37 „Én mulatságot lelem az írásban, 's ez az az útam, a' mellyen én sok jó és valóban tiszteletet érdemlő ember szeretetét megnyerem és megnyerem. Miért hagyjam én azt abba? [...] A' Szkhárosi Bónis Ferencz ugyan kaczagja a' *csergedező patakot*; de hiszen a' Szkhárosi Bónis Ferencznek, ha egy jó ember is, ehhez és az illyekhez nincsen szava. – Én, tudja Asszonyám, hogy a csergedező patakokból pénzt várok. De ha nem várnék is, én azt abba nem hagyhatom” (vö. KazLev. III. 87., 6II. sz.)

nagyrészt az ő pénzén, valamint kölcsönökből továbbra is úzi felettébb költséges szórakozásait, ahelyett, hogy az élet komoly dolgai után járna.

Hogy valóban így látta-e, nem tudható, közvetlenül anyjától nem maradtak fenn erre vonatkozó szövegek, csak a Kazinczy-levelek utalásaiból következtettem. Kazinczy érveinek sokadszori ismertetése helyett azért az anyjáiéra koncentráltam, hogy érzékeltethessem, tényekre hivatkozó, koherens, de egymást lényegében kizáró vitapozíciók feszültek egymásnak. Nem törekedtem és nem törekszem a továbbiakban sem az elromlott személyes viszonyok részletes rekonstruálására, még kevésbé arra, hogy közöttük igazságot tegyek. Szándékom csupán a konfliktus lényegének leírása, hogy közelebb kerülhessünk Kazinczy fogság utáni újrakezdésének problémáihoz. A szabadult rabnak 42 évesen újra kellett kezdenie az életét, a megbélyegzettség kijelölte szűkös keretek között, ami csak a birtokos nemes gazdálkodó életmódját tette lehetővé számára. Ezt akadályozta, hogy anyja nem adott megfelelő birtokrészt a használatába, így nem tudott önálló lábra állni, fennmaradt egzisztenciális függősége, miközben életkora miatt a családalapítás kényszere is szorította.

Kazinczy 1790 őszén megkapta anyjától a széphalmi birtokot, ott felépítették a házát, a fogság alatt Kufsteinbe indulásáig nála volt a birtokról készült rajzolat, melyen további alakítását tervezgette. Leveleiben kéréseket fogalmazott meg öccséhez, Józsefhez lovaival, növényeivel és különféle elvégzendő munkákkal kapcsolatban. Úgy számolt, szabadulása után a széphalmi házban fog élni, s megélhetését a birtokain való gazdálkodás biztosítja majd, terve azonban nem vált valóra. A külvilág felé azt kommunikálta, hogy a maga elhatározásából³⁸ hagyta el regmeczi atyai birtokát Széphalommal együtt, de anyjának írott levelében úgy fogalmazott, reménységei ellenére kilökték onnan.³⁹ „Asszonyám most azt mondta, hogy a' mit Regmeczen magaménak néztem volt már, *nem adta volt nekem*. Annál jobb! noha én annak néztem. Egyéb eránt Asszonyám e vagy

38 „Alsó-Regmeczi atyai birtokomat, Széphalommal együtt, mely Regmeczhez fél óra, testvéreimnek hagyván” (Benkő Ferencnek, 1802. december 8., KazLev. II. 518., 549. sz.).

39 „Edes Asszonyám, én elesvén minden reménységemen kívül Regmecztől, szegyenletemben hogy velem illyes történhetett és az Asszonyám eránt való tiszteletből, mindennek azt hirdettem, hogy engemet onnan nem akaratom 's tudtom nélkül löktek-ki, hanem hogy önnként kíváncsoztam Semlyénbe.” (vö. KazLev. III. 89., 611. sz.)

Öcsém másszor azt mondták, hogy a' Regmeczit azért nem tarthattam-meg, mert ott az Executio által a' birtok megkevesedett.⁴⁰ Az Executio arra utal, hogy a Héricz-család 1801 őszén visszaváltotta elzálogosított birtokát a Kazinczy család atyai birtokrészből, s 1802 nyarán azt át kellett adni nekik, noha a pereskedések még egy évvel később is zajlottak. A Széphalmot magában foglaló regmeczi birtok tehát valóban kisebb lett, s logikus lépés lehetett a további aprózódás elkerülése, József öccse pedig ott gazdálkodott, Ferenc fogsága idején a magáé mellett az ő széphalmi birtokrészein is. Bármelyek voltak a motivációk, a tény az, hogy Kazinczy nem térhetett vissza magáénak tudott birtokára és széphalmi házába. Mindez azért történhetett így, mert a széphalmi birtok jogilag nem volt az övé, egyáltalán semmi sem volt az övé,⁴¹ ami a vizsgálati fogság idején előny volt, mert nem lehetett zár alá venni, a fogság után viszont a bajok forrása lett. A birtok testvérek közötti felosztása nem történt meg jogi érvénnyel egészen Kazinczy anyjának 1813-ban bekövetkezett haláláig, csak szóbeli megállapodás és szokásjog jelölte ki az egyes testvérek által használt birtokrészeket. E kérdésekben Kazinczy anyja döntött, s rá mindenki az érdekérvényesítő képessége szerinti befolyással bírt, a vele együtt gazdálkodó József jelentőssel, az éppen szabadult fogoly Ferenc csekéllyel.

A fogság utáni családi konfliktusok alapvetően onnan eredeztethetők, hogy nem kapta vissza használatába a széphalmi birtokot, házat, kertet, ami egyrészt rávilágít családon belüli alárendelt helyzetére, másrészt jövőendő egzisztenciája felépítése szempontjából azt jelentette, hogy ebben a helyzetében kellett választ találnia a hol és miből éljen kérdéseire. A széphalmi birtoktól való elesése szabadulása után hamar kiderülhetett, s ez azonnali összeütközéshez vezetett öccsével és anyjával, mert mint anyjának írja, már 1801. szeptember 2-án el akarta hagyni anyja regmeczi házat, s kár, hogy nem tette meg akkor.⁴² Aztán 1802 januárjában átköltözött anyja semjéni birtokrészen lévő házába, kapott szőlőt,

40 A kiadott első változatban ez rövidebben és részben másként szerepel: „Asszonyám azt mondta, hogy azért kellett vissza venni, a' mit fogságom előtt birtam, mert Regmeczen kevés maradt.” (KazLev. III. 90., 6II. sz.)

41 KAZINCZY, 2011, 161.

42 A d) jelű, kiadatlan tisztázatlanban, a Váczy által közölt szövegek közül csak a c) jelű fogalmazványban szerepel (KazLev. III. 520.).

jószágokat is tőle (igaz ezek többnyire a regmeczi birtokon a többivel együtt voltak tartva), mindez azonban nem alapozhatta meg a független gazdálkodói létet. Anyjának írott levelében az előző év június 28-án Regmeczen kialakult (ezúttal nem részletezett) egyezség teljesítését sürgeti, hogy saját lábára állhasson. „Nem építék én kastélyt. De illő, hogy olyan vityillóm legyen, a' hol valaha nyugtot leljek 's a' honnan ki ne lökdössön más, ha eszébe jut.”⁴³ Egyszerre sürgeti a megélhetését biztosító birtokrész és jószág használatba adását, valamint az önálló életteret nyújtó lakóhely megteremtésének lehetőségét. Anyja semjéni házában élve az életmódbeli különbségek miatt is egyre fokozódott a feszültség, ahogy azt a levél sok példája bizonyítja. Ezért kérte szokatlanul erős hangon, hogy külön mehessen, ott helyben, de önállóan: „Nincs mód, hogy én a' háznál maradjak – Regmeczre és Regmecz körül én nem megyek soha, – 's Semjénben maradok, ha egygyépen nem, másképpen. Irtóztató scénák következhetnek 's én oka semminek nem leszek.”⁴⁴

Anyja azonban a házból való kiköltözésétől éppúgy elzárkózott, mint egy megélhetésre alkalmas birtokrész használatba adásától, legalábbis a tények ezt mutatják. Kazinczy még évekig anyja házában élt, birtok nélkül, fokozódó feszültségben. Források hiányában nem tudjuk elzárkózása pontos okait, logikailag az a magyarázat adódik, hogy anyja és József valamilyen okokból más megélhetés keresésére kívánta szorítani Ferencet. Ennek egyik útja elvileg a hivatalvállalás lehetett, s láttunk is egy röpké utalást erre, de megbélyegzett emberként megfelelő hivatal elnyerésére nem volt reális esélye, Kazinczy maga is kizárta ezt a lehetséges előmenetel hiánya és a magas bécsi és budai megélhetési költségek miatt.⁴⁵ A másik útja a jó házasság lehetett volna, s ezt öccse⁴⁶ is szorgalmazta anyja mellett, azonban a kínálókozó lehetőségek nem feleltek meg számára.

43 Ez csak a kiadatlan d) jelű változatban szerepel, a kiadott b) jelű változatban ez áll: „Én meg férek kevésben is. De szeretnék – és azt óhajtom sok esztendők oltá, – azon iparkodni, hogy lassanként magamnak állandó hajlékot építsek. Nekem sem kastély, sem anglus kert nincs fantasiámban; 's kérni rá egy sindelyszeget sem fogok.” (KazLev. III. 90., 611. sz.)

44 Ez csak a kiadatlan d) jelű változat vége felé szerepel.

45 „Budát vagy Bécset megkeserülte volna az erszényem. [...] Az boldogul ott, a' ki csalárdul tud kockázní. [...] Mi öröme lehetett volna az Asszonyámnak 's familiámnak?” (Vö. KazLev. III. 86–87., 611. sz.)

46 „Kész vala az Öcsém egy házassággal is, mellynek az volt a' czélja, hogy tartassam-el magamat a' feleségemmel.” (KazLev. XXII. 91., 5457. sz.)

Anyja acsádi levelének egy megjegyzésére utalva írja: „Talán Terka Kisasszonyra célozott vele Asszonyám, a' kire egyszer már resolváltam magamat. De én egyszer egy Német nyelvű gazdag Özvegyről is gondolkoztam 's Asszonyám reá állott volt.” Mégis meggondolta magát: „Pedig pénze annak is van. Én ismerem magamat 's elég okom van sem egyikét sem másikat el venni nem akarni, ha még szegényebb leszek is.”⁴⁷ A házasság mint cél tehát ott lebegett Kazinczy szeme előtt (ahogy már a fogságot megelőzően is), de nem elsősorban vagy kizárólagosan a hozomány miatt. S akkor 1802 májusában Félixfürdőn megismerkedett Ilosvay Krisztinával, akinek férje nagyon beteg volt, s november végén meghalt. Bár nem az a parti volt, akit elgondoltak számára, Ferenc ekkoriban kitartóan versengett Krisztina kegyeiért, részsikereket bizonyítva el is ért, de nem lett házasság a vége. Arra majd csak 1804 novemberében került sor Török Sophie-val, kimozdítva az elmergesedett családi patthelyzetet a lassú kibontakozás irányába. E huzamosan fennálló élethelyzet sejtik fel tehát a Félixfürdői szép napok hátterében, kiszínezve az ott töltött idő emlékezetét.

CSOKONAI VISZONYA KAZINCZYHOZ

Eléggé szembeötlő lehetett Kazinczy forgolódása Sárosyné körül Félixfürdőn, Csokonai is pletykált erről Kultsár Istvánnak, aki válaszában (mint korábban idéztem) „a váradi fördést olly kellemetessé” tevő hölgyről érdeklődött, kérve: „Talán Széphalmi Vinczénk ölbebe készül az a szép Kegye?” Kultsár játékos összekacsintással a már nem túl fiatal udvarlóra montírozta az *Orpheus* című folyóirat szerkesztőjének tekintély övezte nevét. Az érdekes hírt szállító Csokonai, mint arról szintén szó esett, 1802. május 9-én érkezett Félixfürdőre, református lelkészek társaságában. Kazinczy két dolgot jegyzett fel róla naplójában:

47 Ez a direkt megfogalmazás csak a korábbi változatban szerepel (KazLev. III. 84., 611. sz.).

Egy csoport Kalv. Pred. kik közt Bod a' Létai és a' Bihari [...], Csokonaival a' ferdőbe. Ekkor nap és itt írta Csokonay az ő Anacreoni darabjai előtt álló Ajánlást: *Kazinczy, Földi, kik belőlem* 'stbb. – Kijövének a' Czigány Musikusok Váradról. Csokonay ezekkel vonatta-el Kosovicsnak azt a' Musicai Compositióját, melyben ez, ki a' Szulyovszki elfogattatásakor Sz. házánál Rákóczon, Kisasszonyait musikára tanította, Sznak elfogattatását kesergette. Ezen musicalis Compositóra írta Csokonai a' *Földiekkal játszó* etc. éneket.⁴⁸

Először tehát megemlítette, hogy ekkor és itt született Csokonai *Anakreoni Dalok* című kötetének ajánlása, majd hosszabban arról írt, hogy a váradi cigány muzikusok a kérésére eljátszották *A' Reményhez* című énekét, melynek dallamát a kor ismert zeneszerzője, Kossovits József szerezte Kazinczy későbbi rabtársa, Szulyovszki Menyhért elfogásakor. E lassú verbunkos kottáját Kossovits utóbb kiadta, Csokonai erre a dallamra írta híres versét, melyet 1803-ban maga is kottás kiadásban adott közre és a *Lilla* ekkoriban formálódó kötetének záródarabjául választott.⁴⁹ Csokonai a kottás kiadást eredetileg reklámfogásnak szánta, mikor 1802. augusztusi előfizetési felhívásában⁵⁰ azt ígérte, hogy aki a *Lilla* érzékeny dalokat és ódákat tartalmazó kötetéből tíz példányra előfizet, az ingyen kap e másik kiadványból is egyet. Az *Anakreoni Dalok* címen ezzel egyidőben tervezett kötete eredetileg ugyanilyen ajándékkönyvecske lett volna. A kis kötet aztán túlnőtt egy promóciós kiadvány jelentőségén, tudós kommentárokkal és mives Anakreón-metszettel egészült ki. A végül csak halála után, 1806-ban megjelent *Anakreoni Dalok* a *Lillával* együtt Csokonai költészetének reprezentatív darabjai lettek, a korszak egyik legjelentősebb költői teljesítményét képviselték. Kazinczy naplójában azt rögzítette, hogy Csokonai Félixfürdőre érkezésekor írta az *Anakreoni Dalok* elé ajánlóversét, mely őt és Földi Jánost tiszteli meg. A nyitósorok („Kazinczy! Földy! Kik belőlem / Már-már poétát tettetek”) és ezek

⁴⁸ KAZINCZY, 2009, 263.

⁴⁹ CSOKONAI, 2023; CSOKONAI, 1974; Az énekelt változat meghallgatható az elektronikus kritikai kiadás hangzó részlegében (https://deba.unideb.hu/deba/csokonai_enekelt; DOI: 10.5484/csokonai_enekelt_kolteszet_kritikai)

⁵⁰ CSOKONAI, 2002b, 256.

jegyzete⁵¹ Kazinczynak és Földi Jánosnak tulajdonítja a Poézis világába való tényleges bevezetését, azt, hogy első kollégiumi tanárai biztatása után tehetsége kibontakozását az újabb ízlés megismertetésével segítették.

Csokonai nem először nyilatkozott így. Két héttel szabadulása után meglátogatta Kazinczyt Regmeczen és egy verse kalligrafikus tisztázatát vitte neki.⁵² A címben Magyar Orpheusnak nevezte őt, magát pedig az alvilágból megszabadult Orpheuszt köszöntő Eumolpushoz hasonlította, aki a mitológiai költő-pap Orpheusz tanítványa.

Örültek a' folyamatok,
Örült minden part és sziget,
Örült hegy, völgy, mező liget,
Örültek a' vadállatok;
Főként Eumolpus – a' tanítván' –
Bús húrjait feligazítván
Zengette Őtet énekén
É úgy örült, mint NÉKED Én. – –

Korábbi mester-tanítvány viszonyuk megerősítése szeretetteljes emberi gesztus volt, sokat jelentett Kazinczy számára, hiszen szabadulása után több ismerőse és barátja igencsak tartózkodóan viselkedett vele szemben. A *Magyar Orpheushoz* kézírata személyes ajándék, amit Kazinczy nagy becsben őrzött, az *Anakreoni Daulok* elé Félixfürdőn írt ajánlóvers viszont a nyilvánosság előtt kívánta felvállalni a megbélyegzett Kazinczyt mestereként. A pályakezdő Csokonai Kazinczyt fogsága előtti életszakaszában, 1792-ben kereste fel verseivel, s kapott elismerést, bírálatot, iránymutatást, valamint ígéretet, hogy kiadja őket, vagyis egyfajta mentori szerepet vállalt Csokonai költői szárnypróbálgatásában. A fogság hosszú éveit alatt mindkettőjük helyzete megváltozott, sem szükség, sem lehetőség nem volt

51 „ifjúi tehetségeimnek 's addig szerzett olvasásomnak az iskolai korlátok között való kivezérléséért, a' régi jó ízlésnek az újjabbakkal való egybekötéséért Tek. KAZINCZY FERENTZ Úrnak 's néhai Tudós Dr. FÖLDI JÁNOS Úrnak tartozom.” (CSOKONAI, 2002a, 92.)

52 MTAK. M. Irod. Lev. 4r., 4t. sz., 117a. A verset a találkozást leíró levelébe is beleszötte (CSOKONAI, 1999, 142.).

a pártfogó szerepének folytatására. Ennek emléke azonban nem halványult el Csokonaiban, így a mester minősítés aktív mentor helyett immár tisztelet övezte elődöt jelentett az ajándékként Regmeczre vitt költeményben és az *Anakreoni Dalok* ajánlóversében.

TANÍTVÁNYOK NEMZEDÉKI NÉZŐPONTJA

Csokonai Kazinczyhoz fűződő, egész pályáján átívelő kapcsolata alaposan fel van tárva, nem szükséges részletesen tárgyalni. Arra azonban érdemes felfigyelni, hogy Csokonai nem egyedülként fordult Kazinczyhoz első műveivel, nemzedéktársai közül sokan tettek így. Csokonai nemzedékén az 1760-as, 1770-es évek tágabb fordulója körül születetteket értem, akik az 1780-as évek legvégén, az 1790-es évek elején kezdték irodalmi pályájukat. A fiatal nemzedék minden jelentősebb tagja bejelentkezett nála az *Urániát* kiadó Kármán József és Pajor Gáspár, illetve az ekkor katonáskodó Fazekas Mihály kivételével. Kazinczy szűkebb és tágabb tanügyi munkatársi köréből Aszalay János, Szentjóbi Szabó László, Vályi András, Vitéz Imre irodalmi törekvései találtak utat Kazinczyhoz, a hivatalnok bátyja mellett Kassán tanuló Pápay Sámuel személyesen nem ismerte, csak műveit tisztelte, Aszalay 1791-es elbocsátásuk után is Kazinczy közelében maradt. A pozsonyi és a pesti központi papi szemináriumokból Csergits Simon, Dayka Gábor, Döme Károly, Fejér György kereste Kazinczyt, a pozsonyi királyi akadémián tanuló és a kispapokkal kapcsolatban lévő Kisfaludy Sándor ekkor még nem. A szemináriumok 1790-es megszüntetését követően a literátor kispapok helyben, valamint Győrben és Egerben folytatták tevékenységüket, Dayka és Döme ekkor is szoros kapcsolatban volt Kazinczyval. A soproni evangélikus líceum diáktársaságával 1792-től adatolható a kommunikáció, a tagok közül Kis János, Lakos János és Németh László lett Kazinczy levelezőtársa, az ugyancsak itt tanuló Berzsenyi ekkor még kisdíák. A debreceni református kollégiumból Csokonai, Horváth József, Nagy Gábor, Nagy Sámuel szintén 1792-től került kapcsolatba vele. A fiatal nemzedék csoportosulásai Kazinczy börtönévei alatt szétestek. Kazinczy kapcsolata egy részükkel már fogsága előtt megszakadt,

többen meghaltak, s a megmaradtak közül sem mindenki folytatta irodalmi tevékenységét. A nemzedék irodalmilag aktív tagjai közül csupán Csokonai és Kis János esetében beszélhetünk a közvetlen kapcsolat folytonosságáról, valamint ekkor történt az első kapcsolatfelvétel Kisfaludy Sándorral és Berzsenyi Dániellel, még csak áttételesen, Kis János közvetítésével.

A fiatal pályakezdő nemzedék Kazinczynál az 1780-as, 1790-es évek fordulóján bejelentkező tagjai a megpezsdült irodalmi nyilvánosságtól lelkesülten keresték a kapcsolatot az előttük járókkal. Nem kizárólag, s nem is feltétlenül elsőként Kazinczyval, de a kapcsolati háló körülötte láthatóan sűrűbb, mint mások esetében, ez még a korlátozottan rendelkezésre álló forrásokból és a Kazinczy-levelezés túlsúlyának torzító hatása ellenére is egyértelműen kivehető. Kézenfekvő a kérdés, miért éppen Kazinczyt kereste ennyi fiatal, noha valójában maga is irodalmi pályakezdőnek tekinthető az 1780-as évek végén, hiszen első névvel jegyzett verse 1787 végén, első önálló könyve 1788-ban jelent meg. A jelenségre nehéz egzakt és általános magyarázatot találni, két dolog azonban bizonyosan szerepet játszott ebben. Az egyik Kazinczy hivatali és irodalmi pozíciója. A *Magyar Museum* szerkesztőjeként 1788-ban egyik pillanatról a másikra központi szerepben találta magát az éppen szerveződni kezdő irodalmi nyilvánosságban. Osztottak vele ebben szerkesztőtársai és más ugyanekkoriban indult lapok szerkesztői, a fiatal kezdők legtöbbször mégis Kazinczyhoz fordultak. Előnyt jelenthetett tanfelügyelői hivatala által szerzett ismertsége, a tanfelügyelő-szerkesztő pozíciója ezzel együtt is csak szükséges, de nem elégséges feltételnek tekinthető. A másik, meghatározó okot abban az intenzív befogadásban lelhetjük fel, melylyel a pályakezdő nemzedék tagjai a Kazinczy-műveket sajátjukká olvasták. Ez (Fazekas kivételével) azokra is vonatkozik, akik csak később vagy egyáltalán nem fordultak hozzá.

A literatúra útján tett első lépéseiket e nemzedék tagjai rendre a Kazinczy-művek inspirációjának tulajdonítják. Vitéz Imre 1789-ben, egy évvel megjelenése után a Gessner-fordítást említi a literatúrához vezető indíttatásaként, majd a következő szavakkal indokolja, hogy első románfordítását Kazinczynak szeretné ajánlani:

Vegye jó néven a' Tekintetes Úr ezt a' hazafiúi tűzzel tett munkámat, és annak a' Tekintetes Ur' neve alatt leendő ki-adását; vegye úgy, mint önnön ditsőséges példájának gyümölsét, 's az én háladatosságom' bizonyágát. Az *Orestes és Hermine* személyében elő adott *tiszta és nemes szeretet ereje* a' Tekintetes Urat, mint a' hajdani Görög nemzet, annak történetei, 's a' *Dusch'* munkáji érzékeny tisztelőjét, annyival inkább fogja gyönyörködtetni, a' mennyivel érzékenyebb szívvel bír azoknál, a' kik a' Románokat meg-vetni nem szégyenlik.⁵³

Gondolatmenete három fő elemre épül, először „az édesebb Tudományok”-ban magát kitüntető Kazinczy példáját emeli ki, majd az eredeti román címének megváltoztatásával (*A' tiszta és nemes szeretet ereje* az *Orestes és Hermine* helyett) azt az új szerelemfelfogást veszi védelmébe, melyet bírálóival szemben Kazinczy is képviselt, akit ezért az érzékeny szív általa is használt emblémájával jelöl meg. Kazinczy e jellemzőit (kifinomultság, szerelemapológia, érzékeny szív) sajátjának vallja Vitéz, de nemcsak ő, hanem általában nemzedékének tagjai is.

Kazinczy első művei, főleg a Gessner-fordítás elhatározó jelentőségű élményként tűnnek fel, melyek döntő inspirációt jelentettek a pályakezdő fiatalok számára a irodalom művelésére való elköteleződésben. Ezt nemcsak Kazinczyhoz szóló ajánlásaikban és leveleikben fogalmazták meg a laudáció túlzó retorikai elemeként, hanem másoknak írott levelekben, későbbi időpontokban és a nyilvánosság előtt is. Az 1796-tól Egerben tanító Pápay Sámuel a Gessner-fordításból és Kazinczy más műveiből diktál példákat a stílusnemekre, valamint ennek rongyosra olvasott példányát csókolja meg szertartásosan és adja tovább tanítványának, Vitkovics Mihálynak: „Nesze, Miskám! olvasd Nyelvünkön a Legszebbet, ezt buzgón mondta ki.”⁵⁴ 1801 után Csokonai megnyilatkozásait idéztem már, s hozzá hasonlóan Kis János is visszahelyezkedik korábbi tanítványi pozíciójába („Ha te vezérem, barátom, kísérőm léssz, nem fog soha is egészen elaludni bennem az

53 VITÉZ, 1789, Ajánlás; I. KazLev. I. 434., 235. sz.

54 Vitkovics Mihály Kazinczynak, 1801. december 24. (KazLev. IV. 193., 2114. sz.)

a' szent tűz, mellynek egy kis szikrája belém szorúlt”⁵⁵). Kisfaludy Sándor Kazinczyhoz írott 1808. július 27-i levelében legfőbb diákkori mintájának Gessnernek „olly szépen magyarrá váltlt Idiliomi”-t nevezte, mely őt is írásra serkentette („a' Te, finomabb érzést lehellő írásaid buzdtítottanak légyen engem is üres időmnek imilly töltésére”),⁵⁶ s ezt megismételte Ruszek Józsefnek 1816-ban, Kazinczytól való elhidegülése után.⁵⁷ Berzsenyi a poézisben tett első lépéseihez Kazinczytól nyert inspiráció hangsúlyozásával zárja 1808-ban küldött kéziratos verskötetének ajánlását („Te lelkesítettéd szunnyadozo erőm”), s 1803-ban is erről adott hírt Kis János, mikor Berzsenyi három versét Kazinczynak küldte.⁵⁸

A Kazinczy-művek számukra való újszerűségét, jelentőségét egyidejűleg és visszatekintve is meglehetősen egyöntetűséggel fogalmazták meg: a kifinomult nyelvhasználatot emelték ki. Kisfaludy Sándor az imént idézett levélben a Kazinczy-műveket „finomabb érzést lehellő”-eknek, majd írójukat a legedesebb magyar írónak minősítette, de Kis János már 1803-ban beszámolt Kisfaludy vallomásáról, miszerint őt Kazinczy-művei ébresztették rá, hogy másként is lehet írni, mint a biblia és a régi imádságos könyvek.⁵⁹ Nagy Sámuel Sander-fordítása ajánlásában Kazinczyt a „Szelídebb' Istenségeknek buzgó tisztelőjé”-nek nevezte, „a' kiben a' mesterség, jó íz, és Természet Szerentsésen öszsze párasodtak”.⁶⁰ Mikor Csokonai a költői prózanyelvet megkülönbözteti a pusztá verseléstől, Gessnert hozza példaként, mert mint mondja, „vagyon ő benne a' szóknak, és Szententziáknak néműnémű titkos ki mérséklése, folyása, és hármóniája”, ami lágyan igézi a fület, s amit „ama vékony [azaz finom] izlésű *Magyar Fordító* [Kazinczy] elért, ha meg nem haladott”.⁶¹ A kifinomult nyelvhasználat a Gessner-fordítás és más Kazinczy-művek fő jellemzője a fiatal nemzedék tagjainak szemében, ez pedig Kazinczy egyik legfőbb hangnemi törekvésével azonosítható. A naiv a durvaság és túlfinomultság közötti, a retorikai mediocris szintjén értelmezhető, elegyi-

55 Kis János Kazinczynak, 1802. február 18. (KazLev. II. 456–457., 509. sz.)

56 KazLev. VI. 13., 1327. sz.

57 KISFALUDY, 1892–1893, VIII. 281.

58 KazLev. III. 43–44., 585. sz.

59 KazLev. III. 114., 626. sz.

60 SANDER, 1794, Ajánlás.

61 A' *Magyar Prosodiáról*, CSOKONAI, 2002a, 18.

tett minőséget jelölő hangnem, mely egyben közvetlen nyelvhasználati mintát is képvisel, a művön túl a művelt középréteg társasági világában érvényesen.⁶² Vitéz Imre ajánlásában Kazinczy további lényegi jellemzője, hogy kiáll a tiszta és igaz szerelem mellett. Ebben maga az ajánló is a követőjévé vált, akárcsak nemzedékének más tagjai. Szembeötlő sajátossága műveiknek a szerelmi tematika, jó részüknek egészében, kisebb részüknek részlegesen tárgya a szerelem. S a téma mellett annak interpretációja is közös: az isteni eredetűnek tekintett, tiszta és ártatlan szerelem egyenjogúsítását képviselik egy olyan közegben, melyben a róla való beszéd sem igazán volt elfogadott, s rá erkölcsi gyanú vetült.⁶³ Az alapállás döntően apologetikus, de határozott és öntudatos, ahogy azt Vitéz Imre ajánlása is megfogalmazza Kazinczyra hivatkozva. Csokonai *A' Tsókok* invokációjában Kazinczy Gessner-fordítását idézve szólította meg Ámort, mint az emberi szív igazságos urát.⁶⁴ Kisfaludy Sándor a *Himfy' Szerelmei* előszavában a szerelem hosszú, emelkedett apológiáját azzal zárta, hogy „én az olyan emberrel, a ki soha tiszta, igaz szerelmet kebelében nem érzett, – még szóba sem kívánok állani.”⁶⁵ Az apológia némileg kihívó hangneművé válik, mint azt Kazinczy Vitéz ajánlása mellé nyomtatott válaszában is láthatjuk, melyben magát „a' nemesebb szerelem esmeretes Apologistajáj”-nak nevezte. Kisfaludy két levélregényében szintén megjelenik e szerelemfelfogás, ahogy Kármán József és Kis János rományaiban vagy Dayka heroidáiban. Lényegében a nemzedék minden tagjánál jelen volt, legtöbbször meghatározóan, a szerelem mint téma és mint érték egyaránt. A szerelemapológia eredendően oppozíciós természetű, hiszen valamivel, valakikkel szemben fogalmazódik meg, ahogy ez Vitéz ajánlásának utolsó két tagmondatában is látható. Kazinczy itt érzékenyebb szívűnek neveztetik a szerelmi tárgyú románok bírálóinál, vagyis épp az a kifejezés minősíti, melyet ő is használ magára, olvasóira és művei hőseire egyaránt. Az érzékeny szív emblémájával jelölt érzékeny ember típusát két attribútum határozza meg, a mélyérzés és a kifinomultság, melyek eredendően értékszpontot rejtenek magukban és oppozíciós

62 Lásd DEBRECZENI, 2023, I. 284–288, II. 398–401.

63 Lásd DEBRECZENI, 2023, II. 415–418., a tágabb korabeli kontextushoz lásd DEBRECZENI, 2009, 407–416.

64 CSOKONAI, 1990, 89.

65 KISFALUDY, 1892–1893, I. 4.

szerkezetűek (minderről másutt többször is szót ejtettem, tételeken előszámlálva, értelmezve előfordulásait⁶⁶). Ezen attribútumok birtoklása kiváltság, ami formálja az érzékeny emberek önértelmezését: a mélyérzésűek és kifinomultak nemcsak elkülönülnek, el is különítik magukat a nem-mélyérzésűektől és nem-kifinomultaktól. Ez figyelhető meg Kazinczy és Vitéz Imre mellett a fiatal nemzedék műveiben. Az érzékeny szív (vagy csak az érzékeny, érzékenyek főnévi alak) mindenkinél feltűnik, többnyire igen nagy számban, néhol (mint Kis Jánosnál, Berzsenyinél) ritkábban. A sok előfordulás az érzékeny ember többféle változatát jelöli, melyek eltérő műfajokban, jellemző poétikai megoldások által jelennek meg. A fiatal nemzedék által meghatározónak tartott Kazinczy-művek műfaji preferenciákat is közvetítettek számukra: az idyllium, a levél formájú román, a dal és az óda művelését inspirálták. Az inspiráció lényegét tekintve továbbbíródást jelent, ami a Kazinczy-művek által nyitott műfaji mezőben történt, elsősorban az érzékeny irodalmi hőssel összefüggésben, hiszen a nemzedéki befogadói pozíció három közös eleme együttesen az érzékeny ember típusában testesül meg. Az érzékeny szív emblémájával jelölt hős mélyérzésű és kifinomult, a sajátta olvasott Kazinczy-művekben a mélyérzés a szerelem, s a kifinomultság nemcsak a hőst, hanem a mű hangnemét is jellemzi. A fiatalok műveiben a továbbbíródás két fő változata figyelhető meg. Egyfelől a tiszta és ártatlan szerelem érzésébe záródó érzékeny hős transzformációja, melynek során módosult identitásképletű érzékeny hős foglalja el az előbbi helyét, avagy mellé kerülve dialógusba lép vele. Másfelől a szerelmébe záródó érzékeny hős világán kívüli értelmezői távlat érvényre juttatása, akár egy nem érzékeny szereplő szolamának, akár paratextus és kötetkompozíció által megformált szolam segítségével. Az első változat inkább a románok poétikai megoldása, a második a költeményes munkáké, noha van átjárás a műfajok között.

Az idyllium hőse, az Arcas az érzékeny ember archetípusát képviseli. Az Arcas létezése adekvát az idyllium (aranykor-mítosz formálta) díszletei között, szemben az érzékeny ember kortárs társadalmi közegbe helyezett más műfaji változatai-

66 Az érzékenység fogalmáról összefoglalóan lásd DEBRECZENI, 2009, 101–130; az újabb szakirodalom alapján továbbgondolva és a Kazinczy-projektumokra alkalmazva: DEBRECZENI, 2023, II. 409–412; DEBRECZENI, 2024a, 29–33; DEBRECZENI, 2024b, 561–567.

val, akik számára nem adott az eszményi létezés lehetősége. Idylliummal a fiatalok mindegyike próbálkozott, de csak Csokonai álmodott nagyobb kompozíciót (*A' Tsókok*), aminek utóbb majd egyfajta palinódiáját is megírta (*Amaryllis*). Az érzékeny ember újabb műfaji alakváltozatainak létrejötté nem kis mértékben az Arcas archetípusával való számvetésből érthető meg. E számvetés legfőbb terepét a román műfaja jelentette, mert a kortárs társadalmi közegbe helyezett érzékeny hős a műfaj egyik fő konvenciója. A narratív hangok többszöröződése a fiatal nemzedék levél formájú románjaiban alapvető poétikai eszköze az érzékeny hős transzformációjának és a külső értelmezői távlat megképződésének. Levél formájú románok részben a nő olvasóközönségnek szánt periodikákhoz, Kármán József *Urániájához* (*Fanni' hagyományai*) és Kis János *Flórájához* (*A' Magyar Pámela*) köthetők,⁶⁷ részben Kisfaludy Sándor első alkotói évtizedében születtek (*Napló és Frantzia Fogságom, Két Szerető Szívnek Története*).⁶⁸ Alakjaik az érzékeny hős transzformációit jelentik, melyek az Arcas archetípusa szerint értelmezhető, szerelmébe záródott érzékeny hős helyére lépnek, s megélhető változatot képviselnek.

Az óda és dal műfajai esetében az érzékeny ember hőstípusának változatai nem szereplőként, hanem a kötetkompozíciók és a paratextusok által megformált szólamokban érhetők tetten. Kisfaludy, Csokonai szerelmi tárgyú köteteiben (*A' kesergő szerelem, A' boldog szerelem*,⁶⁹ illetve *Lilla, Anakreoni dalok*⁷⁰) és Berzsenyi kéziratos versgyűjteményében (*Ber'senyi Dániel' Versei*⁷¹) egyaránt két meghatározó szólam formálódik: a kötetszerkesztőé, mely jelen idejű és retrospektív, valamint az általa a kötet verseibe vetített, egyneműsített, múlt idejű szólam. Mindez szorosan összefügg a kötetfikcióval, mely mindhárom esetben kétrétegű: egyrészt referenciálisan arra épül, hogy a szerző korábban keletkezett verseit rendezzi egybe, másrészt e lényegét tekintve pragmatikusan visszatekintő műveletre ráúszik az emlékezés mint általános létállapot. A kötetszerkesztő szólama által teremtett és a versekbe vetített ifjúkori én szólama az Arcas archetípusa

67 URÁNIA, 1999; KIS J., 2014.

68 KISFALUDY, 1997.

69 KISFALUDY, 1892–1893, I–II. kötet.

70 CSOKONAI, 1974; CSOKONAI, 1996.

71 MTA KIK M. Irod. Lev. 4r. 44.; faksimiléje: BERZSENYI, 1976.

szerint érthető, melytől a szerkesztő mintegy búcsút vesz a lezárás és összerendezés során.

Az idyllium, a levél formájú román, a dal és óda, valamint az ezekhez köthető irodalmi hős attribútumai (kifinomultság, szerelem, érzékenység) az 1780–1790-es évek fordulójától mintegy két évtizeden át voltak meghatározók a fiatal nemzedék munkásságában. Esetükben sem kizárólagosan, a korszak egészét tekintve pedig kicsiny cseppet képviselve az alkalmi reprezentáció, az egyházi és tudós erudíció, a szórakoztatás magyar és nem magyar nyelvű szövegtermésének tengerében. A fiatal nemzedéknek csupán mintegy húsz tagját említettem, akik Kazinczyval személyesen vagy művei által kapcsolatba kerültek, de nagyjából ezek feléhez nem köthető értékelhető irodalmi tevékenység. Kazinczy inspirációjának érdemi továbbíródását vizsgálva tehát nem egészen tíz szerző húsz körüli művével vagy kötetével lehetett számolni. A mennyiségi mutatóknak azonban nézőpontomból csekély a jelentősége. Itt most a Kazinczy-művekben születő Új fiatal nemzedék általi továbbírására, a változás keletkezésének folyamatára szerettem volna ráirányítani a figyelmet,⁷² s erre ez a koncentrált szövegcsoport kínált lehetőséget, mely ugyanakkor épp a korszak legfontosabb szerzőinek legnagyobb esztétikai értékkel bíró műveiből áll össze, s így helyi értéke az átlagot messze meghaladó pozíciót jelöl ki számára a modern értelemben vett szépirodalmiság születésében.

Az idyllium, levél (román, heroida), dal, óda önmagukban egységet alkotó zárt kisformákat képviselnek, melyek közös poétikai sajátosságaik alapján kiválóan alkalmasak a szerelmi érzés különböző változatainak az ábrázolására.⁷³ S általában bármely érzelem kifinomult ábrázolására, ami újdonságnak számított a reprezentációra, elmélkedésre, történetmesélésre szánt szövegek tengerében. A napló- és levélforma, valamint a lírai műfajok egyes szám első személyű beszélője (az érzékeny ember bármely változata) lehetőséget nyújt a közvetlen érzelemkifejezésre, a pictura típusú kisformák (az idyllium változatai vagy a nem egyes szám első személyű narrációval élő románok, regék, mesék) pedig érzelmi

⁷² A *nemzedék*, a *változás állapota* és a *változás keletkezése* fogalmainak szemléleti összefüggéseiről bővebben lásd DEBRECZENI, 2009, 19–71.

⁷³ Lásd DEBRECZENI, 2023, I., 288–299.

állapotok rajzát nyújtják. A szóban forgó szövegkorpusz műfaji kisformáiban testet öltő esztétikai törekvések lényege az érzelmek emancipálása, egyrészt azáltal, hogy egyáltalán ábrázolhatóvá teszik az érzelmeket, másrészt hogy elsőrendűen érzelmi hatás kiváltására törekszenek, nagy önállósággal teremtve meg az érzékeny ember típusának különböző változatait, elvégezve és lezárva egyben az azzal való számvetést. A pályakezdő Kazinczy művei által felkínált esztétikai programot viszi tovább a pályakezdő Csokonai-nemzedék. Noha munkásságuk nyilvánvalóan nem szűkíthető le erre, mégis, e mintázat valamiképp minden jelentősebb írónál, költőnél lényegi szerephez jut. A Kazinczy által nyitott poétai mezőből sarjadt a századforduló legtöbb meghatározó, az utókorban kanonikus jelentőségűvé vált teljesítménye.

ÖSSZEZÉS ÉS KITEKINTÉS

Összegzésként és kitekintésként elmondható, hogy a félixfürdői szép napok idején Kazinczy egyszerre meglett férfiként anyja nyakán elő, esélyeső hozományvadász, ki magán hordozza elszenvedett fogsága bélyegét és Széphalmy Vintze, kinek tekintély övezte nevéhez az irodalom megújulása kötődik, különösen Csokonai nemzedékének szemében. Széphalmy ekkor valójában már csak az emlékezetben létezik, az pedig egyáltalán nem biztos, hogy még újra életre kelhet. Kazinczy utolsó könyve 1794-ben jelent meg, a következő 1808-ban fog, közben nyolc évig egy sor sem, majd pár hírlapi közlemény, az első épp Félixfürdő előtt nem sokkal, név nélkül. Ez 14 évnyi szakadás a pályán, nagyjából annyi, mint Csokonai egész pályája. Közben azért dolgozott, még a fogság bizonyos szakaszaiban is bámulatosan termékeny, de inkább csak a halhatatlanság lebeghetett szeme előtt, mintsem a közvetlen hatás saját korában. Az őt ekkor már nem mentornak, inkább elődnek tekintő fiatal nemzedék (már aki életben maradt és irodalmi pályán mozgott közülük) ez idő alatt viszont megfutotta a pályát, melyre nyomdokain lépett. 1808-ig jórészt megjelentek a művek és kötetek, melyek az érzelmek emancipálásának esztétikai programja jegyében születtek. Ezek lettek a századforduló magyar irodalmának legjelentősebb teljesítményei.

A kiteljesedést a legtöbb esetben pályafordulat követte, új utakat keresve a folytathatatlanná vált irány helyébe, több-kevesebb sikerrel. Mindez végbement, mire az élethelyzetében nyugvópontra jutó Kazinczy érdemben újra nyilvánosság elé léphetett, s megpróbálta visszanyerni korábbi szerepét. Amit kínálni tudott, az valójában első időszakának újrátöltött változata volt, a rá jellemző offenzív alapállás radikalizálásával. Úgy tűnik, a pályakezdő Kazinczy művei hagyták a jelentősebb nyomot az irodalmi folyamatok alakulásán, még ha a magyar kulturális emlékezetben a nyelvharcos képe van is jelen elevenebben. Itt és most csak ilyenforma, kényszerűen leegyszerűsítő tételmondatokra van lehetőség a korszak belső dinamikájáról. Mindezt reményeim szerint majd munkában lévő Kazinczy-könyvem fejt ki részletesen, árnyaltan. Persze, ha elkészül. S ha lesz még, aki olvassa. De azért, Örkeny egypercesének címét kölcsönvéve, nézzünk bizakodva a jövőbe!

BIBLIOGRÁFIA

FORRÁSOK

BERZSENYI, 1976

Ber'senyi Dániel' Versei (fakszimile), kiad. MERÉNYI Oszkár, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.

CSOKONAI, 1974

Csokonai verseinek első kiadásai (fakszimile), kiad. VARGHA Balázs, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974.

CSOKONAI, 1990

Csokonai Vitéz Mihály összes művei, Szépprózai művek, kiad. DEBRECZENI Attila, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990.

CSOKONAI, 1996

CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Lilla*, kiad. DEBRECZENI Attila, Budapest, Ikon Kiadó, 1996.

CSOKONAI, 1999

Csokonai Vitéz Mihály összes művei, Levelezés, kiad. DEBRECZENI Attila, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1999.

CSOKONAI, 2002a

Csokonai Vitéz Mihály összes művei, Tanulmányok, kiad. BORBÉLY Szilárd, DEBRECZENI Attila, OROSZ Beáta, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002.

CSOKONAI, 2002b

Csokonai Vitéz Mihály összes művei, Feljegyzések, kiad. BORBÉLY Szilárd, DEBRECZENI Attila, OROSZ Beáta, SZÉP Beáta, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002.

CSOKONAI, 2023

Csokonai Vitéz Mihály Muzsikális Gyűjteménye, Bécs, 1803. (fakszimile), kiad. FAZAKAS Gergely Tamás, HOVÁNSZKI Mária, Debrecen, 2025.

KAZINCZY, 2009

Kazinczy Ferenc művei, Pályám emlékezete, kiad. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009.

KAZINCZY, 2011

Kazinczy Ferenc művei, Fogságom naplója, kiad. SZILÁGYI Márton, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011.

KazLev.

Kazinczy Ferenc levelezése I–XXI., kiad. VÁCZY János, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1890–1911, *XXII.*, kiad. HARSÁNYI István, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1927.; *XXIII.*, kiad. BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960.; *XXIV.*, kiad. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013.; *XXV.*, kiad. Soós István, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013.

Kis J., 2014

Kis János, *A' Magyar Páméla*, kiad. LABÁDI Gergely, Budapest, Reciti, 2014.

KISFALUDY, 1892–1893

Kisfaludy Sándor minden munkái I–VIII., kiad. ANGYAL Dávid, Budapest, Franklin Társulat, 1892–1893.

KISFALUDY, 1997

KISFALUDY Sándor, *Szépprózai művek*, kiad. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 1997.

SANDER, 1794

Az Istennek jósága és bölcsessége a' Természetben. Sander Henrik után, ford. NAGY Sámuel, Pozsony, Wéber Simon Péter, 1794.

URÁNIA, 1999

Első folyóirataink: Uránia, kiad. SZILÁGYI Márton, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 1999.

VITÉZ, 1789

A' tiszta és nemes szeretet ereje, ford. IVÁNKAY VITÉZ Imre, Kassa, 1789.

A FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM FELTÁRÁSÁT TARTALMAZÓ SAJÁT MUNKÁK

DEBRECZENI, 2009

DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek (Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában)*, Budapest, Universitas Kiadó, 2009.

DEBRECZENI, 2023

DEBRECZENI Attila, *Idyllium és román. Kazinczy pályakezdő projektumai I–II.*, Irodalomtörténet, 2023, 276–299, 394–419.

DEBRECZENI, 2024a

DEBRECZENI Attila, *Játszószín (Kazinczy Orpheus idején indult projektuma)*, Irodalomismeret, 2024, 4–29.

DEBRECZENI, 2024b

DEBRECZENI Attila, *Előfeltevésektől mentes, életre való Philosophia. Kazinczy Orpheusszal indult projektuma*, ItK, 2024, 533–567.